

העיתונות העברית המוקדמת כזירה לפולמוס השפה

מירב ראובני, העברית מסמל למציאות: שיח על שפה מתחדשת, ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשפ"ה, xii+353 עמודים.

התהליך הייחודי של התהוות העברית החדשה, שהוביל לשינוי מעמדה משפה מסורתית בשימוש חלקי לשפת לאום מודרנית המשמשת קהילת דוברים לכל צרכיה, זכה לתשומת לב מחקרית רבה וספרה רחב היריעה של מירב ראובני הוא תוספת מבורכת לספרות מחקר ענפה זו. ספר זה עוסק בתהליך מזווית שטרם נידונה במחקר: השתקפות העמדות השונות כלפי העברית והשינויים שחלו במהלך הזמן בעמדות הללו בפולמוסים בשאלת השפה שהתנהלו מעל דפי העיתונות היהודית באירופה בששת העשורים המכריעים בתהליכי השינוי שפקדו את העברית, החל באמצע המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה. בתקופה זו היה פער עצום בין מעמדה הסמלי של העברית למצבה הממשי וליכולתה לשמש ככלי יעיל בידי חברה הנתונה בתהליכי מודרניזציה מואצים. פער זה הזין את הדיון הציבורי מעל דפי העיתונות בת הזמן, שעמדה גם היא בראשית תהליכי הגיבוש וההתייצבות שלה ואשר כנסיכות חייו של הציבור היהודי באותה תקופה שימשה אותו כמרחב שיח משותף ראשון במעלה.

עיקרו של הספר הוא דיון היסטורי מפורט בתהליכי המודרניזציה של העברית בהקשר התרבותי והחברתי שעיצב את השיח אודותיה בתחומים שונים, ובראשם תפקידיה התרבותיים, הלאומיים והחינוכיים של העברית בעולם היהודי, שבשנים הללו חלו בו תמורות מפליגות. בתחום התרבות עוררה התרחבות תחומיה של העברית, עקב השאיפה למודרניזציה, שאלות הנוגעות למקומן ולדמותן הרצויה של השפה עצמה, של הספרות ושל העיתונות בחיים היהודיים. המעבר משיח משכילי ללאומי עורר את שאלת מקומה הראוי של העברית בתנועה הלאומית הצעירה, בפרט על רקע תהליכי המעבר של יהודים ללשונות אירופיות מחד גיסא, ועלייתה של היידיש כאלטרנטיבה לעברית מאידך גיסא. בתחום החינוך התמקד תחילה השיח הציבורי במקומה האפשרי של העברית בחינוך היהודי על אדמת אירופה, ובהמשך בצמיחת מערכת חינוך עברית בארץ ישראל. פולמוסים אלה בשלו לקראת סיום התקופה לכלל דיון סוער על מקומה של העברית במוסדות ההשכלה הגבוהה שהחלו לרקום עור וגידים ערב מלחמת העולם הראשונה. שיאו של הדיון היה, כידוע, במלחמת השפות שפרצה בשלהי 1913 על רקע התוכניות לפתיחת שעריה של הטכניון בחיפה. לכך מצרפת ראובני דיון מוקדם במקצת, ומוכר הרבה פחות, בסוגיית הקמתה של האוניברסיטה העברית והלבוש הלשוני שעליה לעשות. כל אחת מן הסוגיות הללו נידונה בספר באמצעות עיון מפורט בדעות השונות שהובעו בעניינם בעיתונים היהודיים של התקופה בשלוש שפות: עברית, יידיש וגרמנית. העיון בפולמוסים מוצג על רקע הנסיבות ההיסטוריות שהובילו להתחוללותם ועיצבו

את הגישות השונות – ולעיתים המנוגדות – שהובעו במסגרתם. הדיון שופך אור על התפקיד המרכזי שמילאה העיתונות בת הזמן בעיצוב הלכי הרוח בחברה היהודית בתקופה מכרעת זו של שינוי יסודי באופיה, בהתנהלותה ובנסיבות חייה. אגב העיון בפולמוסים שהתנהלו מעל דפי העיתונים מתבררים המניעים שהובילו לדבקות בעברית על אף הקשיים הגדולים שליוו את הניסיון לדבוק בכתיבה ובפעילות תרבותית וחינוכית בעברית, ובהמשך אף להפוך אותה ללשון דיבור.

מיקוד הדיון בפולמוסים שהתנהלו מעל דפי העיתונות באירופה מאיר היבט חשוב בתהליך התהוות העברית החדשה, שעדיין לא זכה לתשומת הלב הראויה במחקר: שורשיו המעשיים והאידיאולוגיים האירופיים של תהליך שינוי שפירותיו באו לידי ביטוי בראש ובראשונה בארץ ישראל. עיקר תשומת הלב המחקרית בתחומי דעת שונים הופנה לגילוייהם של תהליכי השינוי בארץ ישראל, החל בהתחלות הצנועות במערכת החינוך, עבור בהתבססות העברית כלשון החיים ביישוב, וכלה בהפיכתה לשפה שלטת בעקבות הקמתה של מדינת ישראל. על אף ההכרה בחשיבות המכרעת של המצע האירופי של התהליכים הללו, חקר סוגיה זו עמד עד כה בשוליים. ספרה של ראובני מבקש להתמקד בשורשים האירופיים של הפרקטיקות הלשוניות שהבשילו בסופו של דבר בארץ ישראל, להעמיד בסיס עובדתי מוצק של מוקדי הדיון ותהליכי השינוי בעמדות כלפי העברית ולהציג אותם כתשתית הכרחית ומהותית להתגשמות התהליך. בהבדל ממחקרים קודמים, הדיון איננו מגביל את עצמו לשיח בקרב תומכי הלאומיות היהודית, אלא מקדיש מקום נרחב גם לשיח האורתודוקסי ולגישותיהם של אנשי ההשכלה ושל תומכי ההשתלבות בחברה הסובבת.

ככלל, המחברת מקפידה לעגן את הפולמוסים שהתגלעו מעל דפי העיתונות בהקשרים ההיסטוריים, החברתיים, התרבותיים והאידיאולוגיים הרלוונטיים, ואף מקפידה להצביע על הקשיים המעשיים שהיו כרוכים בהגשמת מקצת הדעות שהובעו במהלכם. בכך היא מאפשרת גם לקוראים שאינם בקיאים בהכרח בתולדות היהודים במזרח אירופה או בפרטיהם של תהליכי השינוי בתחומי התרבות, החינוך והשפה, לעקוב אחר הגורמים שמילאו תפקיד פעיל בעצם התעוררותו של הפולמוס כמו גם ברקע לחילוקי הדעות המתגלים בו. גישה זו מועילה במיוחד במקרה של דיונים העוסקים בסוגיות שסביר שאינן מוכרות במיוחד למרבית הקוראים, כגון מיזם "אוצר היהדות" של אחד העם, שבסופו של דבר לא התממש (עמ' 154–162), אך היא תורמת במובהק להבנה מעמיקה של מקומן של סוגיות מוכרות יותר ברצף הדיון על מעמדה של העברית, כגון ועידת צ'רנוביץ שהוקדשה לדיון במעמד היידיש ומקומה בלאומיות היהודית (עמ' 193–209). הציטוטים הטקסטואליים המרובים מאפשרים לקורא להיחשף באופן בלתי אמצעי ללשון התקופה, כמו גם לאופן הביטוי הבוטה, היורד לעיתים לפסים אישיים, שאפיון רבים מהפולמוסים שהתנהלו בתקופה הנחקרת מעל דפי העיתונות, בין בענייני השפה בין בנושאים אחרים. עם זאת, במהלך העיון הפרטני בפולמוסים לא תמיד נשמר רצף

כרונולוגי לינארי ולעיתים המעברים הלוח ושוב בין מוקדם למאוחר מקשים במקצת על המעקב אחר השתלשלות הדברים. קושי דומה כרוך בבחירה לנקוב לעיתים רק בשם המשפחה של הכותב, לא רק כאשר מדובר בכותבים מוכרים או קלים לזיהוי (כגון ז'בוטינסקי או טביוב) אלא גם בכותבים כמו קפלן (עמ' 250) או רבינוביץ' (עמ' 247), שגם אם נזכרו קודם לכן בטקסט או צוינו בהערות השוליים, זיהוי איננו מובן מאליו. רוחב היריעה של הספר, הדן בתחומים רבים ומגוונים, מעיד על בקיאות רבה של הכותבת בשלל תחומים ועל פי רוב אינו בא על חשבון הקפדה על פרטים. עם זאת, לעיתים ניתן להבחין באי דיוקים, כדוגמת ההיגררות אחר קביעתו המוטעית של אחד המשתתפים בפולמוס על הרחבת השפה שהמונח "אזוני המן" ברשימת מונחים שפרסם ועד הלשון ב-1912 מקורו בתרגום מן היידיש (עמ' 69), וזאת על אף שוועד הלשון פרסם תגובה ובה הבהיר שמונח זה מקורו בטקסטים יהודיים מאיטליה של תקופת הביניים. ניכר שהמחברת שולטת היטב בספרות המחקר הרלוונטית במגוון תחומי דעת, הדיון מעוגן בתיאוריות עדכניות, סגנון הכתיבה קולח ושימוש הלשון בספר מלוטש ומוקפד. נראה שהספר יעורר עניין רב בקרב קוראים המתעניינים בתפקיד העיתונות בעיצוב השיח, בגלגוליה של האידיאולוגיה הלשונית ובמקומה של העברית (כמו גם במקומן של הלשונות המתחרות בה) בתחומי התרבות, הספרות, הפוליטיקה והיוזמות החינוכיות בתקופה מעצבת זו בתולדות העם היהודי.

יעל רשף